

MARINKE STEENHUIS (RED.)

DE NIEUWE GRACHTENGORDEL DE REALISATIE VAN HET ALGEMEEN UITBREIDINGSPLAN VAN AMSTERDAM

Bussum (Uitgeverij THOTH) 2017, 416 pp., ill. in zwart-wit en kleur, ISBN 9789068687163, € 49,90

Over weinig stedenbouwkundige plannen zal zo veel zijn geschreven als over het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam (AUP). Deze publicitaire aandacht heeft alles te maken met de mythische reputatie van dit ontwerp als schoolvoorbeeld van moderne stedenbouw in het interbellum; gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek bood het in twee kloelke boekwerken een 'plan in hoofdzaken' voor de ruimtelijke ontwikkeling van de hoofdstad tot het jaar 2000. De plankaart en zes fraaie vogelvluchttekeningen verbeeldde de rijkelijk van groen voorziene structuur van de toekomstige stadsdelen en toonden een glimp van de nieuwe, open verkavelingsvorm die de afdeling Stadsontwikkeling voor ogen stond. Wat zeker aan deze status zal hebben bijgedragen is het feit dat de presentatie van het AUP in 1935 samenviel met de expositie van het vierde CIAM-congres over 'De functionele stad' in Amsterdam. Terwijl in het Stedelijk Museum de internationale avant-garde haar eisen ten aanzien van 'wonen, werken, verkeer, ontspanning in de hedendaagse stad' aan de buitenwereld kenbaar maakte, kon men in de Militiezaal bij het Koningsplein aan de hand van tekeningen en maquettes constateren dat deze ideeën in Amsterdam in de nabije toekomst in een samenhangende compositie verwezenlijkt zouden gaan worden.

Maar zoals altijd bleek de uitvoeringspraktijk weerbarstig. Door de oorlog kon pas begin jaren vijftig met de bouw van de Westelijke Tuinsteden worden begonnen en economische, maatschappelijke en politieke ontwikkelingen dwongen voortdurend tot bijstelling van de plannen. Ook na voltooiing kwamen de uitgangspunten van het plan onder druk te staan. Het ini-

tiatief van de Amsterdamse Raad voor de Stedebouw tot een tentoonstelling, een boek en een herdruk van de AUP-boeken in 1985 was dan ook niet louter bedoeld als eerbetoon aan wat bestuurders en ontwerpers in ruim een halve eeuw tot stand hadden gebracht, maar ontstond in het licht van discussies over een nieuw structuurplan dat met het idee van de compacte stad een bedreiging vormde voor de gerealiseerde lobbenstructuur. Het boek *Algemeen Uitbreidingsplan Amsterdam 50 jaar* vormde de opmaat tot een reeks publicaties waarin verschillende aspecten van het plan aan de orde kwamen. Belangrijke impulsen gingen daarbij uit van de Van Eesteren-Fluck & Van Lohuizen (EFL) Stichting, die sinds 1975 de nalatenschap van architect-stedenbouwkundige Cornelis van Eesteren en stedenbouwkundig onderzoeker Th.K. van Lohuizen beheert en activiteiten op het gebied van architectuur en planning stimuleert.

In zijn proefschrift *Het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam. Geschiedenis en ontwerp*, in 1993 verschenen in de vierdelige serie over het werk van Van Eesteren, beschreef Vincent van Rossem in extenso de achtergronden en totstandkoming van het plan. De uitvoering ervan en het uiteindelijke resultaat bleven buiten beschouwing. Van een geheel andere orde was een reeks publicaties die de EFL Stichting tien jaar later initieerde in het kader van het project De Tweede Impuls. De grootscheepse vernieuwing van de Westelijke Tuinsteden noopte toen tot bezinning op de vraag hoe de ruimtelijke transformatie van het AUP gestalte kon krijgen met inachtneming van de cultuurhistorische waarde en de bijzondere kwaliteiten ervan. Verschillende studies behandelden actuele thema's die

bij deze stedelijke vernieuwingsoperatie in het geding zijn. In hetzelfde genre bracht het Bureau Monumenten en Archeologie in 2013 de *Atlas AUP Gebieden Amsterdam* uit. Deze bevatte waarderingskaarten waarop de cultuurhistorische, stedenbouwkundige en architectonische betekenis van de betreffende wijken was geïndiceerd; een in de hoofdstad beproefd instrument om richting te geven aan nieuwe ruimtelijke ontwikkelingen.

Zo zijn in de afgelopen decennia achtereenvolgens vooral de geschiedenis en de toekomst van het AUP onderwerp van studie geweest. Het tussenliggende gebied – de uitwerking en realisatie van het plan – bleef daarbij onderbelicht. In deze leemte is nu ruimschoots voorzien met *De nieuwe grachtengordel. De realisatie van het Algemeen Uitbreidingsplan van Amsterdam*. Dit monumentale boek verscheen in 2017 bij de tentoonstelling over het Algemeen Uitbreidingsplan in het Amsterdamse Stadsarchief getiteld ‘Een betere stad. Amsterdam en het Algemeen Uitbreidingsplan 1935-2017’. Samenstellers en auteurs zijn Paul Meurs, Vincent van Rossem, Jeroen Schilt, Lara Voerman, Minke Walda en Marinke Steenhuis, die ook de redactie voor haar rekening nam. Zoals de ondertitel vermeldt, gaat het deze keer in zijn geheel over de verwezenlijking van het plan. Deze wordt beschreven op grond van uitputtend bronnenonderzoek, onder meer in omvangrijke en deels nog niet geïventariseerde gemeentelijke archieven van de Dienst der Publieke Werken, de afdeling Stadsontwikkeling en de Woningdienst. Het resultaat is een veelomvattend verhaal over de totstandkoming van de Amsterdamse tuinsteden, royaal geïllustreerd en bijzonder fraai vormgegeven.

Afgezien van voorwoorden van de burgemeester en de voorzitter van de EFL Stichting ontbreekt een inleiding waarin het waarom en hoe van deze publicatie wordt toegelicht. Het boek opent daardoor verrassend met een overzicht van vijftien ‘sublieme’ plekken. Een kwalificatie die bij de gemiddelde buurtbewoner niet snel zal opkomen, maar die wel inzicht geeft in de intenties van de samenstellers: deze pakkende ouverture moet de lezer de ogen openen voor de schoonheid die ook de naoorlogse stad in zich kan dragen en is bedoeld om hem warm te maken voor de gedetailleerde uiteenzetting van de vaak moeizame totstandkoming ervan in de volgende hoofdstukken. De beschreven plekken bevinden zich in alle delen van de nieuwe stad en zijn divers van aard: van de hovenverkaveling in Frankendaal tot een winkelplein in Osdorp, van een schutsluis in Slotermeer tot de Van Nijenrodeweg in Buitenveldert. Ze worden aanschouwelijk gemaakt met paginagrote ontwerptekeningen en foto’s van de oorspronkelijke en de huidige situatie. Daarbij komen ook minder geslaagde voorbeelden aan de orde. Zo had men bij de Theophile de Bockstraat, op de overgang van de oude naar de nieuwe stad, met een weids

panorama over de waterpartij van de Westlandgracht een spectaculair stadsbeeld voor ogen gehad. In de praktijk was dit echter minder groots uitgekapt. De bedoelingen van de ontwerpers bleven onbegrepen, zo lezen we hier, en de plek is daardoor nu ‘van een verborgen schoonheid’.

Een ‘Ideeëngeschiedenis’ beschrijft de achtergronden, principes, uitwerking en uitvoering van het Algemeen Uitbreidingsplan; van de oprichting van de afdeling Stadsontwikkeling in 1928 – en de ambitie van directeur Publieke Werken W.A. de Graaf om een eigentijdse stadsuitbreiding met de allure van de grachtengordel te realiseren – tot de voltooiing van de bouw eind jaren zestig. Daartussenin liggen vier decennia van ontwerpen, rekenen, experimenteren, herzien, verfijnen en – uiteraard - veel praten. Want deze geschiedenis laat zich ook lezen als een aaneenschakeling van confrontaties met bouwers, gemeentelijke diensten, ‘Den Haag’ en andere partijen waarin Stadsontwikkeling zich tot het uiterste moest inspannen om haar ambities overeind te houden. Een rode draad hierin is het alomvattende streven naar kwaliteit. Van groot belang in dit verband waren de frequent ondernomen excursies naar Duitsland en vooral Scandinavië, in die jaren hét voorbeeld op het gebied van volkshuisvesting en stedenbouw. Deze werkbezoeken zijn volgens Marinke Steenhuis zeer bepalend geweest voor de gestalte van de Amsterdamse tuinsteden, ‘van verkaveling tot groenaanleg en van etagebouw tot garage-oplossingen en zandbak’.

Dit alles komt uitgebreid aan de orde in de hierop volgende beschrijving van de negen wijken van het AUP, die wordt voorafgegaan door een foto-essay met alledaagse kenmerkende stadsbeelden van Luuk Kramer. Minutieus wordt van elke wijk de wordingsgeschiedenis uiteengezet: van Bos en Lommer, dat vanaf 1938 als proeftuin voor een open verkavelingswijze werd aangelegd, tot het zuidelijk gelegen Buitenveldert als sluitstuk van het AUP. Een aparte behandeling krijgt het groensysteem, de ‘collectieve recreatieruimte’ die zo’n belangrijk ingrediënt was van de open stad die de ontwerpers voor ogen stond. Hoewel dit vanaf het begin een van de grondslagen van het plan was geweest, bleek de concretisering ervan problematisch, omdat pas begin jaren vijftig de stedenbouwkundigen zich hierin lieten bijstaan door landschaps- en tuinarchitecten.

Deze terechte aandacht voor het groensysteem zal er de reden van zijn dat dit belangrijke onderwerp ontbreekt in de twaalf ‘exemplarische principes’ die tot slot worden beschreven. Afgezien van sporen van het prestedelijke landschap, gaat het hier vooral om thema’s die te maken hebben met de (woning)bouw – en die tijdens de gehele realisatie van het AUP een prominente rol speelden: het naoorlogse rijksbeleid voor volkshuisvesting, dat was gericht op centralisatie, nor-

malisatie en standaardisatie; het werken met supervisors; experimenten met strokenbouw; de typologie en verschijningsvorm van de portieketageflat; de plattegronden van portieketage- en laagbouwwoonings; het principe van open verkaveling; de karakteristieke hovenverkaveling met haakvormige bouwblokken; de spaarzame hoogbouw; de toepassing van standaardtypes, systeembouw en herhalingsbouw; de bewuste compositie van een monumentaal stadsbeeld in relatie tot het autoverkeer; en de ontwikkeling van centra met wijkgerichte voorzieningen in de verschillende deelgebieden.

Het boek heeft als speciale bijlagen overzichten van de geraadpleegde archieven en van diensten en hoofd-

personen achter het AUP. Het feit dat niet alle titels waarnaar in noten wordt verwezen zijn opgenomen in de literatuurlijst valt in het niet bij de grote verdiensten van *De nieuwe grachtengordel*. De reeds ingezette herstructurering van de Westelijke Tuinsteden zal er niet wezenlijk door worden beïnvloed, maar dit schitterende boek beschrijft een belangrijk en leerzaam hoofdstuk uit de geschiedenis van de moderne stedenbouw: hoe het ambtelijke apparaat in een gezamenlijke inspanning uitwerking gaf aan de in de jaren dertig geformuleerde ambitie 'om van Amsterdam weer een goede woonstad te maken'.

KEES SOMER

AD VAN DRUNEN EN JAN VAN OUDHEUSDEN (SAMENST.)

HUYS VAN BOXTEL EN ZIJN BUREN ACHT EEUWEN BOUWEN EN WONEN IN EEN BOSSCHE STADSWIJK

's-Hertogenbosch (Adr. Heinen) 2018, 534 pp., ills in zwart-wit en kleur, ISBN 9789086801626, € 39,95

Diepgaand onderzoek naar de bouw- en bewoningsgeschiedenis van bouwblokken in Nederlandse binnensteden is geen veelvoorkomend fenomeen. Een bekend maar al wat ouder archeologisch en bouwhistorisch onderzoek is dat naar de 'Kok-panden' in Kampen. Meer recent vond in Leiden een onderzoeksproject plaats in het kader van de Aalmarktschool. Waar deze projecten voortkwamen uit grootschalige herstructureringen van de binnenstadsbebouwing, is het onderzoek naar het Huys van Boxtel in 's-Hertogenbosch geïnitieerd door de bewoners zelf. Meerdere auteurs van *Huys van Boxtel en zijn burenen* met achtergronden in verschillende disciplines geven duiding aan de rijke geschiedenis van het pand en de omgeving. Het boek geeft zodoende een geïntegreerd historisch, bouwhistorisch en archeologisch overzicht van acht eeuwen menselijke activiteit en bebouwing aan de Postel-

straat, gelegen aan de rand van de Bossche binnenstad.

De zwaartepunten in de acht hoofdstukken van het boek liggen bij het historisch overzicht van de bewoners van het Huys van Boxtel, geschreven door Jan van Oudheusden, en de bouwgeschiedenis van het huis en de naastgelegen panden, door Ad van Drunen. Dit geheel is aangevuld met een archeologische duiding van het gebied door Ronald van Genabeek en Eddie Nijhof, alsmede een ontstaansgeschiedenis van de verschillende kloosters in de buurt, van de hand van Caspar Blaauw en Esther Vink. Achter alle bijdragen gaat echter een groter team schuil dat verantwoordelijk was voor de diversiteit aan onderzoek naar dit kleine stukje 's-Hertogenbosch.

Het boek opent opvallend met de gemeentelijke plannen in de jaren vijftig en zestig van de twintigste